

Напрамкі і сродкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні беларускай мове

Лінгвакультуралагічны падыход да навучання мове прадугледжвае асэнсаванне вучнямі мовы як формы выразэння нацыянальнай культуры, спасціжэнне праз мову айчынай культуры ў яе ўзаемадзеянні з культурамі іншых народаў. У артыкуле асвятляюцца тры напрамкі ў рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні беларускай мове: вывучэнне мовы ў кантэксце нацыянальнай культуры; дыялог культур; развіццёвыя (агульнакультурныя) курсы ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання. Паказаны сродкі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу ў сучасных падручніках па беларускай мове для агульнаадукацыйных устаноў Рэспублікі Беларусь: выказванні стваральнікаў нацыянальнай культуры пра родную мову; тэксты з нацыянальна-культурным кампанентам, у тым ліку прэцэдэнтныя выказванні; нацыянальна афарбаваная лексіка (назвы прадметаў і з'яў беларускага побыту, безэквівалентныя словы, сталыя эпітэты, параўнанні, анімістычныя метафары, фразеалагізмы, словы-сімвалы); стэрэатыпы маўленчых наводзін; канцэпты духоўнай культуры.

Адной з задач вывучэння прадмета “Беларуская мова”, акрэсленых адукацыйным стандартам, з’яўляецца ўсведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні. Рэалізацыя ўказанай задачы забяспечвае лінгвакультуралагічны падыход, звязаны з вывучэннем мовы праз прызму нацыянальнай і сусветнай культур, у выніку чаго вучні не толькі атрымліваюць культуразнаўчую інфармацыю, але і набываюць уменні карыстацца ёю з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі, фарміруюць уласнае культурнае аблічча.

У рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу можна выдзеліць тры напрамкі:

1) навучанне беларускай мове ў кантэксце айчыннай культуры, што стварае ўмовы для глыбокага асэнсавання самабытнасці, эстэтычнай каштоўнасці беларускай мовы як складальніка нацыянальнай культуры;

2) пазнанне нацыянальнай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурай іншых народаў, што спрыяе ўсведамленню унікальнасці роднай мовы як феномена беларускай культуры і як каштоўнай часткі культуры сусветнай;

3) развіццёвыя (агульнакультурныя) курсы ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання, якія дапамагаюць сфарміраваць у вучняў уяўленне пра тое, што ў мове сфакусіраваны вопыт нацыянальнага быцця.

I. Навучанне беларускай мове ў кантэксце айчыннай культуры

Першы напрамак у рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу прадугледжвае ўключэнне ў змест прадмета “Беларуская мова”:

- выказванняў пра беларускую мову, якія належаць выдатным стваральнікам нацыянальнай культуры – пісьменнікам, вучоным, філосафам, гістарычным асобам, дзяржаўным дзеячам;
- тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам;
- нацыянальна-маркіраваных адзінак мовы;
- стэрэатыпаў маўленчых паводзін;
- канцэптаў беларускай духоўнай культуры і г.д.

Кожны сучасны школьны падручнік па беларускай мове змяшчае **выказванні дзеячаў нацыянальнай культуры пра ролю роднай мовы ў жыцці этнасу і асобнага чалавека**. У прыватнасці, практычны матэрыял падручніка для 8-га класа [1] уключае крылатыя выразы, афарызмы, філасофскія разважанні, жыццёвыя назіранні, мудрыя парады Францішка Багушэвіча, Цёткі, Якуба Коласа, Максіма Танка, Уладзіміра Караткевіча, Ніла Гілевіча, Генадзя Бураўкіна, Алеся Каўруса і інш., якія даюць вучням

магчымасць сфарміраваць уласныя адносіны да прачытанага, а таксама звяртаюць увагу на трапнасць і багацце мовы стваральнікаў нацыянальнай культуры ў слове.

У тэкстах з нацыянальна-культурным кампанентам адлюстраваны праявы культуры народа: звычаі, традыцыі, побыт, вераванні, духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, ідэалы. Напрыклад, падручнік для 7-га класа змяшчае тэксты пра крыж Ефрасінні Полацкай [2, с. 22 – 23], пакланенне старажытных продкаў беларусаў агню [2, с. 68], святкаванне Дзядоў [2, с. 86], Вадохрышча [2, с. 100 – 101] і інш. Да тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам адносяцца таксама **прэцэдэнтныя выказванні**, веданне якіх “ёсць паказчык прыналежнасці да пэўнай эпохі і яе культуры, у той час як іх няведанне, наадварот, ёсць перадумова адарванасці ад адпаведнай культуры” [3, с. 216]. Так, сярод практычнага матэрыялу падручніка для 6-га класа – шматлікія беларускія народныя выслоўі (*Чым абыхі, то лепей ніякі* і інш.), крылатыя выразы з твораў Алеся Ставера (*“Каб любіць Беларусь нашу мілую, трэба ў розных краях пабываць...”*) [4, с. 93], Якуба Коласа (*“Мой родны кут, як ты мне мілы!..”*) – радкі, якія “цеплыней і пяшчотай адзваваюцца ў сэрцы кожнага беларуса” [4, с. 240]. Названыя тэксты “непасрэдна звязаны з культурай, бо прасякнуты мноствам культурных кодаў, ...захоўваюць інфармацыю пра гісторыю, этнаграфію, нацыянальную псіхалогію, нацыянальныя паводзіны, гэта значыць пра ўсё, што складае змест культуры” [5, с. 165].

Нацыянальна-маркіраваныя адзінкі мовы (словы і намінатыўныя словазлучэнні, надзеленыя нацыянальна-культурнай семантыкай) змяшчаюць інфармацыю пра унікальнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Да нацыянальна афарбаванай лексікі, у прыватнасці, адносяцца:

- найменні прадметаў і з’яў традыцыйнага беларускага побыту (*у якасці прыкладу прыгадаем назвы нацыянальных страў з бульбы: дранікі,*

бабка, гулякі, паронікі, смажонікі, цыганы, тоўчанка, печанка, крышані і інш.);

- безэквівалентная лексіка (*бусянка, копанка, ночвы, поўня, прысак*), у тым ліку экзатызмы – “назвы прадметаў і паняццяў, характэрных для духоўнай культуры і матэрыяльнага побыту народа, а таксама абумоўленых асаблівасцямі прыроднага і геапалітычнага становішча краіны” [6, с. 5] (*верашчака, васпан, дзядзькаванне*);
- сталыя эпітэты (*ясная зорка, ніцая вярба, горкае гора*);
- параўнанні, заснаваныя на супастаўленні фізічных і псіхічных характарыстык чалавека з рысамі жывёл, уласцівасцямі раслін (*цягавіты, як вол; цыбаты, як бусел; рабы, як цяцера; чырвоны, як бурак*); блізкія да іх анімістычныя метафары – вобразныя характарыстыкі людзей (*авадзень – ‘надакучлівы чалавек’, вішанька – ‘каханая дзяўчына’, лілея – ‘прыгожая дзяўчына’, вяргіня – ‘прыгожая жанчына’*);
- фразеалагізмы, паходжанне і існаванне якіх звязана з гісторыяй, культурай, псіхалогіяй беларускага народа (*гула асмаленая, вадзіць дзяды, пасля гэбля тапаром*); валоданне імі В.А. Маслава характарызуе як “найвышэйшы пілатаж у мове” [5, с. 60];
- словы-сімвалы (*папараць-кветка – сімвал шчасця, валошка – сімвал духоўнасці, явар і каліна – сімвалы мужчынскага і жаночага пачаткаў жыцця*) і інш.

Сучасныя падручнікі прэзентуюць нацыянальна-маркіраваную лексіку, як правіла, праз яе функцыянаванне ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах. Так, тэкст Барыса Сачанкі з падручніка для 8-га класа [1, с. 54] расказвае аб прызначэнні разнастайных пабудов сялянскага двара і ўключае словы адпаведнай семантычнай групы: *дрывотня, абозня, гумно, сцёбка, імшанік, азярод, ёўня*. У гэтым жа падручніку ў тэкстах раскрываюцца лексічныя значэнні безэквівалентных слоў *талака* [1, с. 117], *заворванне* [1, с. 139] – найменняў спецыфічных для беларускай культуры з’яў. Знаёмства з

безэквівалентнай лексікай можа адбывацца і праз этымалагічную даведку, як гэта робяць аўтары падручніка для 6-га класа: у рубрыцы “Да вытокаў слова” тлумачыцца, у прыватнасці, паходжанне прыслоўя *сёлета* [4, с. 318].

Багатая культуразнаўчая інфармацыя зашыфравана ў фразеалагізмах, якія “дазваляюць сказаць многае, эканомячы моўныя сродкі і ў той жа час дабіраючыся да глыбіні народнага духу, культуры” [5, с. 185]. Цікавымі і карыснымі для школьнікаў будуць экскурсы ў гісторыю беларускай фразеалогіі. Напрыклад, ужыванне кампанента *асіна* ў выслоўі *асіна плача* (рускамоўныя адпаведнікі – *верёвка плачет, петля плачет*) І.Я. Лепешаў тлумачыць так: “Асіна выбрана, відаць, з той прычыны, што яна не ішла на апал, амаль не скарыстоўвалася як будаўнічы матэрыял і прыдатная была, на думку людзей, хіба толькі на шыбеніцы. Тым больш што яе, паводле евангельскай легенды, ужо калісьці апаганіў здраднік Юда, які нібыта пасля раскаяння павесіўся на асінавым суку” [7, с. 6].

Калі згадзіцца з В.А. Маславай у тым, што веданне сімвалаў “вызначае ўзровень авалодання культурай і сацыяльную значнасць асобы” [5, с. 127], то ў кантэксце лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні мове неабходна тлумачыць вучням значэнне нацыянальных сімвалаў, паказваць іх матываванасць. Напрыклад, у падручніку для 6-га класа раскрываецца змест сімвала “*бусел*” – увасабленне Беларусі, “міралюбства, сцішанага хараства і патаемна-мудрай сілы.., сімвал сямейнага шчасця і вернасці” [4, с. 243].

Адным са сродкаў увядзення сучаснага школьніка ў культуру праз прызму мовы з’яўляецца **канцэптная методыка**, сутнасць якой – у “мэтанакіраваным паступовым “узыходжанні” вучня як культурна-моўнай асобы ад фрагментаваных ведаў да канцэптуальна-абагульненых” [8, с. 11]. Н.Л. Мішаціна прапаноўвае выкарыстоўваць канцэпт у якасці асноўнай адзінкі навучання мовам, разглядаючы яго як “згорнуты тэкст, як культурна-семіятычны феномен, у якім спалучаюцца архетыпічныя і міфапаэтычныя параметры, а таксама рэлігійна-філасофскія і культурна-гістарычныя веды

пра свет” [9, с. 23]. З пункта гледжання лінгвакультуралагічнага падыходу заслугоўвае ўвагі распрацаваная Н.Л. Мішацінай метадычная мадэль канцэптуальнага аналізу слова, якая ўключае тры кампаненты:

- стварэнне слоўнікавага партрэта слова (слова на ўзроўні лінгвістычнага і энцыклапедычнага слоўнікаў);
- стварэнне кантэкстуальна-метафарычнага партрэта слова (слова на ўзроўні словазлучэння і мікратэксту);
- стварэнне слоўнага партрэта канцэпту (слова на ўзроўні тэксту і ў дыялогу культур) [10, с. 19].

Як спробу канцэптуальнага аналізу слоў можна разглядаць тэкст У. Коваля з падручніка для 9-га класа [11, с. 228 – 229], у якім створаны слоўнікавы і кантэкстуальна-метафарычны “партрэты” слова *дзе́д*, а таксама тэкст “Сказ пра хлеб” (паводле А. Сілянкова) з вучэбнага дапаможніка для 10-га класа [12, с. 208 – 209], дзе каменціруецца ўжыванне слова *хлеб* у народных песнях, прыказках, выказваннях славурых людзей.

II. Пазнанне нацыянальнай культуры ў дыялогу і ва ўзаемадзеянні з культурай іншых народаў

Другі напрамак у рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу дае вучням магчымасць не толькі спасцігнуць каштоўнасці іншай культуры, але і асэнсаваць унікальнасць сваёй. Пры гэтым дыялог культур звязаны са “здольнасцю “пераўвасабляцца” ў прадстаўніка іншай культуры, без чаго няма разумення” [13, с. 29]. У выкладанні мовы дыялог культур абапіраецца на паняцце **моўнай карціны свету**, якая ўяўляе сабой “адлюстраваныя ў катэгорыях (часткова і ў формах) мовы уяўленні пэўнага моўнага калектыву пра будову, элементы і працэсы рэчаіснасці” [14, с. 406]. У носьбітаў розных моў існуюць розныя канцэпцыі на конт будовы навакольнага свету. Тэзіс пра тое, што мова вызначае спецыфіку светаўспрымання, вядомы ў лінгвістыцы як гіпотэза Сепіра – Уорфа.

Звяртаючы ўвагу на неаднолькавую перадачу адной і той жа думкі ў розных мовах, акадэмік Л.У. Шчэрба ў 1926 годзе пісаў: “Толькі сутыкненне

адной мовы з другой на глебе параўнанняў...спыняе нас на сродках выказвання і робіць чалавека ўважлівым да тонкіх нюансаў думкі і пачуцця” [15, с. 53]. Аб’ектам такіх параўнанняў павінны быць, перш за ўсё, лексічныя адзінкі, у якіх знайшла адбітак нацыянальная карціна свету. Напрыклад, у розных мовах па-рознаму могуць абазначацца сваяцкія адносіны: рускаму слову *невестка* ў беларускай мове адпавядаюць *нявестка* ‘жонка сына’, *братавая* ‘жонка брата’, *ятроўка* ‘жонка мужавага брата’.

Раскрыццё моўнай карціны свету ў сучасных падручніках ажыццяўляецца пераважна шляхам супастаўлення фактаў беларускай і іншых моў. Так, практычны матэрыял падручніка для 5-га класа ўключае такое заданне: “параўнайце беларускія і рускія назвы і скажыце, ці праяўляецца ў іх своеасаблівае бачанне свету беларусам” [16, с. 241]. Для аналізу пяцікласнікам прапануюцца пары слоў *гарлачык* – *кувшинка*, *журавіны* – *клюква*, *сардэчнік* – *пустырник* і інш. Вучні 6-га класа могуць пераканацца ў тым, што кожны народ па-свойму ўспрымае навакольны свет, пазнаёміўшыся з тэкстам Ф. Янкоўскага, у якім у выніку параўнання рускага фразеалагізма *вот так клюква* (выказванне расчаравання, здзіўлення) з беларускім выслоўем “*Ах ты, мая журавіначка!*” (перадача захаплення, замілавання) аўтар прыходзіць да высновы: рэаліі адны, а фразеалагізмы розныя [4, с. 8].

Цікавымі і карыснымі для вучняў будуць назіранні за адметнасцю ўнутранай формы беларускіх слоў і іх адпаведнікаў у неблізкароднасных мовах. Напрыклад, пазнаёміўшыся з тэкстам “Лапці” [4, с. 9] і даведаўшыся пра разнавіднасці гэтага абутку (*кавярзні*, *шчарбакі*, *пасталы*), шасцікласнікі пераканаюцца ў тым, што мова – люстэрка жыцця народа. Пераклад назоўніка *лапаць* на англійскую мову (*bask shoe*) прымусіць вучняў задумацца над разуменнем яго семантыкі жыхарамі Велікабрытаніі. Слова *bask* мае два значэнні: 1) грэцца; 2) цешыцца шчасцем, мець асалоду; *shoe* па-англійску чаравік. Школьнікі выкажуць свае меркаванні наконт таго, які сэнс укладае англічанін у спалучэнне *bask shoe*, эквівалентнае беларускаму назоўніку *лапаць*: чаравік, які сагравае, або чаравік, які прыносіць асалоду?

Да складальнікаў нацыянальнай карціны свету адносяцца таксама сімвалы – своеасаблівыя знакі “мовы” культуры, якія ў розных народаў могуць інтэрпрэтавацца па-рознаму. Так, Анатоль Верабей расказвае пра выпадак, калі ў выніку перакладу з беларускай мовы на рускую верш Янкі Купалы “Дзве таполі” атрымаў новую назву – “Две берёзы”. Перакладчык Эдуард Багрыцкі так растлумачыў аўтару арыгінала замену галоўнай рэаліі – таполі на бярозу: “Гэта ў Вас так хораша атрымалася, задушэўна таму, Іван Дамінікавіч, што таполі вам як родныя і блізкія людзі. А мне бярозы раднейшыя” [17, с. 35].

У розных культурах склаліся спецыфічныя стэрэатыпы маўленчых паводзін, у тым ліку маўленчы этыкет, правілы якога асвятляюцца ў кожным сучасным падручніку па беларускай мове. У прыватнасці, аўтары дапаможніка для 11-га класа нагадваюць вучням, што ў беларускай мове ўжыванне ў зваротках суфікса -к- з’яўляецца нарматыўным (*дзядзька, цётка*) [18, с. 224]. Старшакласнікі самастойна зрабляць выснову аб тым, што ў рускай мове выкарыстанне падобных форм у якасці звароткаў сведчыць не толькі пра парушэнне нормы, але і пра няветлівасць суразмоўцы.

Прыкладам розных кодэксаў маўленчых паводзін у розных народаў можа паслужыць выбар і рэалізацыя тэмы фатычных (кантактаналаджвальных) зносін: “Праз асаблівасці брытанскага клімату ў Велікабрытаніі тэма надвор’я стала практычна неабходным кампанентам пачатку любой размовы... У Францыі размаўляць пра дождж і надвор’е – значыць прызнаць, што ты няздольны гаварыць аб іншым. А ў Велікабрытаніі – гэта святы абавязак і знак добрага выхавання. Беларусы, напрыклад, могуць гаварыць пра тое, як асоба выглядае пры сустрэчы, у англічан і амерыканцаў – гэта рэдкія выпадкі. А вось пытанне *What were you doing yesterday?* (Што вы рабілі ўчора?), вымаўленае з узыходным тонам, выклікае ў англічан раздражненне наконт залішняй зацікаўленасці, і лічыцца больш правільным вымавіць такое пытанне з зыходным тонам, гэта значыць, *дзелавіта*” [19, с. 95]. Вучні могуць паразважаць над тым, якую рэакцыю

выклікала б у беларуса пытанне пра ўчарашні дзень. Такім чынам, адметныя рысы розных моў могуць раскрывацца ў канкрэтных маўленчых сітуацыях – у дыялогу (палілогу) культур на ўзроўні мовы.

Дыялог культур у навучанні мове звязаны не толькі з выяўленнем адметных рыс беларускай мовы на фоне яе супастаўлення з іншымі мовамі, але і з асэнсаваннем блізкасці моў, у тым ліку розных паводле паходжання. У кантэксце лінгвакультуралагічнага падыходу аб'ектам увагі могуць стаць факты падабенства намінацыйных адзінак беларускай і іншых моў:

- словы, якія адрозніваюцца толькі на графічным ці фанетычным узроўні: *варта* – польск. *warta*, *гузік* – польск. *guzik*, *генерал* – ням. *General*, *галіфэ* – фр. *Galiffe*, *султан* – тур. *sultan*, *табун* – тур. *tabun* і г.д.;
- словы, якія адрозніваюцца фанаграфічна, націскам, афіксамі, але маюць падабенства ў пісьмовым выглядзе: *аркестр* – фр. *orchestre*, *ліхтар* – польск. *lichtarz*, *памідор* – іт. *pomidoro*, *фантан* – іт. *fontana*, *раманс* – ісп. *romance*, *фурман* – ням. *Fuhrmann* і г.д.;
- словы, якія істотна адрозніваюцца гучаннем, але маюць аднолькавыя марфемы – сведчанне колішняй блізкасці і нават адзінства індаеўрапейскіх моў: *кірмаш* – ням. *Kirchmesse*, *друкаваць* – ням. *drucken*, *цэгла* – ням. *ziegel*, *колёр* – англ. *colour*, *сястра* – англ. *sister*, *шэдэўр* – фр. *chef-d'oeuvre* і інш.

Сярод запазычаных слоў асобую групу складаюць экзатызмы, якія ўспрымаюцца беларусамі як сродкі характарыстыкі рэчаіснасці і культуры іншых народаў: *ікебана* – яп. *ikebana*, *карыда* – ісп. *corrida*, *кляштар* – польск. *klasztor*, *лорд* – англ. *lord*, *чардаш* – венг. *czardas* і інш.

Такім чынам, дыялог культур у навучанні мове спрыяе ўсведамленню вучнямі адметнага і агульнага ў культурных традыцыях, ладзе жыцця розных народаў і выхаванню павагі да нацыянальных каштоўнасцей іншых культур.

III. Факультатыўныя заняткі і курсы на выбар развіццёвага (агульнакультурнага) напрамку

Трэцім напрамкам у рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу з’яўляецца арганізацыя ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання **факультатыўных заняткаў і курсаў на выбар культуразнаўчага зместу**, звязаных з фарміраваннем і ўдасканаленнем лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў сродкамі беларускай мовы. Указаныя курсы даюць школьнікам магчымасць асэнсаваць слова як сродак спасціжэння культурных каштоўнасцей беларускага народа, усвядоміць прыгажосць, багацце, выразнасць і эстэтычныя магчымасці беларускай мовы.

У сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі вылучаюць:

- факультатыўныя заняткі (V – VIII класы);
- курсы на выбар (IX – X класы).

Напрыклад, факультатыўныя заняткі **“Мой родны кут...” (краязнаўства)** для 5-га класа прадугледжваюць абуджэнне ў вучняў цікавасці да вывучэння адлюстраванай у роднай мове культуры малой і вялікай Радзімы. Факультатыўныя заняткі **“Мовы народаў свету”** для 6-га класа накіраваны на асэнсаванне школьнікамі унікальнасці беларускай мовы на фоне супастаўлення яе фактаў з іншымі мовамі. Факультатыўныя заняткі **“Маральна-этычная лексіка беларусаў”** для 7-га класа спрыяюць усведамленню вучнямі нацыянальных маральна-этычных каштоўнасцей, якія знайшлі адбітак у адпаведным пласце лексікі беларускай мовы. Факультатыўныя заняткі **“Слова ў мастацтве”** для 8-га класа даюць магчымасць раскрыць спецыфіку мовы мастацкай літаратуры, тэатра, кіно, паэтычнай асновы музычных твораў, тым самым уводзячы школьнікаў у айчынную і сусветную культурную прастору.

На матэрыяле курса на выбар **“Беларуская антрапаніміка” (Пра што гавораць імёны)** вучні 9-га класа знаёмяцца з асабовымі імёнамі, імёнамі па бацьку, прозвішчамі і псеўданімамі як крыніцай вывучэння гісторыі, жыцця і побыту народа, адметнасцю ўтварэння і функцыянавання антрапонімаў.

Змест курса **“Беларуская тапаніміка” (Назвы роднага краю)** для 10-га класа дае магчымасць пазнаёміць школьнікаў з паняццямі тапанімікі, засяродзіць увагу на агульнабеларускім і рэгіянальным матэрыяле, даследаваць функцыянаванне тапонімаў у творах фальклору і мастацкай літаратуры.

У сістэме профільнага навучання (XI – XII класы) развіццёвыя курсы на выбар дазваляюць з больш высокай ступенню абагульнення паказаць узаемасувязь літаратурнай мовы, народных гаворак і беларускай культуры.

Так, у курсе **“Дыялекталогія і этналогія” (Беларускія гаворкі і беларуская культура)** вучні 11-га класа аналізуюць мясцовыя гаворкі – складальнікі дыялектнай мовы, якая разам з літаратурнай мовай з’яўляецца натуральным увасабленнем культуры беларускага этнасу; акрамя таго, праца, звязаная з фіксаваннем узораў мясцовага дыялектнага маўлення, фарміруе ў школьнікаў вопыт самастойнай даследчай дзейнасці.

Падагульняльны курс **“Мова і культура”** для 12-га класа арыентуе на выпрацоўку ў старшакласнікаў уяўленняў пра беларускую мову як сродак адлюстравання сацыяльнага жыцця чалавека, як культурна-гістарычнае асяроддзе, што фарміруе духоўна і інтэлектуальна багатую асобу.

Такім чынам, лінгвакультуралагічны падыход да навучання беларускай мове рэалізуецца ў трох напрамках: 1) навучанне мове ў кантэксце культуры беларускага народа; 2) дыялог культур; 3) арганізацыя ў сістэме дапрофільнай падрыхтоўкі і профільнага навучання факультатыўных заняткаў (V – VIII класы) і курсаў на выбар (IX – XII класы) культурознага зместу.

Навучанне мове ў кантэксце культуры беларускага народа прадугледжвае мэтанакіраванае і сістэмнае ўключэнне ў змест прадмета **“Беларуская мова”** звестак пра родную мову як факт нацыянальнай культуры: выказванняў выдатных дзеячаў гісторыі, культуры і навукі Беларусі пра мову; тэкстаў з нацыянальна-культурным кампанентам;

нацыянальна афарбаваных адзінак мовы; стэрэатыпаў маўленчых паводзін; канцэптаў беларускай духоўнай культуры і г.д.

Дыялог культур у выкладанні мовы абапіраецца на паняцце моўнай карціны свету і звязаны, па-першае, з асэнсаваннем асаблівасцей беларускай мовы на фоне яе супастаўлення з іншымі мовамі і, па-другое, з выяўленнем агульных рыс у беларускай і іншых (блізкароднасных і неблізкароднасных) мовах.

Культуралагічнаму развіццю асобы вучня сродкамі мовы спрыяюць таксама развіццёвыя факультатыўныя заняткі (V – VIII класы) і курсы на выбар (IX – XII класы) як абавязковыя састаўныя варыятыўнага кампанента моўнай адукацыі. Яны дапамогуць школьнікам асэнсаваць неабходнасць самастойнага пашырэння культурнага кругагляду (найперш праз пасрэдніцтва роднай мовы), духоўна-маральнага развіцця (праз засваенне каштоўнасцей айчыннай і сусветнай культур) як фактараў поспеху ў жыцці і будучай прафесійнай дзейнасці.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

- 1 . Валочка, Г.М. Беларуская мова: падруч. для 8-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Г.М. Валочка, С.А. Язерская. – 2-е выд. – Мінск: НІА, 2005. – 256 с.
- 2 . Валочка, Г.М. Беларуская мова: падруч. для 7-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Г.М. Валочка, Я.М.Лаўрэль. – 2-е выд. – Мінск: НІА, 2004. – 223 с.
3. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.

-
- 4 Красней, В.П. Беларуская мова: падруч. для 5-га кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання / В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль. – 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2003. – 383 с.
5. Маслова, В.А. Номо *lingualis* в культуре: монография / В.А. Маслова. – Витебск: Издательство УО «ВГУ имени П.М. Машерова», 2004. – 214 с.
- 6 . Шкраба, І.Р. Самабытнае слова: слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні) / І.Р. Шкраба. – Мінск: БелЭн, 1994. – 223 с.
7. Лепешаў, І.Я. Моўныя самацветы / І.Я.Лепешаў. – Мінск: Нар. асвета, 1985. – 72 с.
- 8 . Мишати́на, Н.Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н.Л. Мишати́на // Рус. яз. в шк. – 2005. – № 4. – С. 11 – 14.
- 9 . Мишати́на, Н.Л. Работа с художественным концептом как средство речевого развития школьника / Н.Л. Мишати́на // Рус. яз. в шк. – 2006. – № 3. – С. 23 – 27.
- 10 . Мишати́на, Н.Л. Развитие речи учащихся на основе концептуального анализа слова / Н.Л. Мишати́на // Рус. яз. в шк. – 2006. – № 6. – С. 19 – 22.
11. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з бел. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзроўні) / Л.А. Антанюк [і інш.]. – Мінск: НІА, 2005. – 328 с.
12. Протчанка, В.У. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з бел. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання (базавы і павышаны ўзроўні) / В.У. Протчанка, В.П. Протчанка. – Мінск: НІА, 2006. – 256 с.
- 13 . Газман, О.С. От авторитарного образования к педагогике свободы / О.С. Газман // Новые ценности образования: содержание гуманистического образования. / О.С. Газман, Р.М. Вейсс, Н.Б. Крылова. – М., 1995. – С. 16 – 45.

-
- 14 . Азимов, Э.Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.
15. Щерба, Л.В. Новейшие течения в методике преподавания родного языка / Л.В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М., 1957. – С. 50 – 55.
16. Красней, В.П. Беларуская мова: падруч. для 4-га кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання / В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль. – 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2002. – 415 с.
17. Верабей, А.Л. Беларуска-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20 – 30-х гадоў / А.Л. Верабей. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 221 с.
18. Гваздовіч, Г.А. Беларуская мова: падруч. для 10-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання з 11-гадовым тэрмінам навучання / Г.А. Гваздовіч, М.М. Круталевіч, У.П. Саўко. – 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2004. – 239 с.
19. Смаглей, І.М. Этнас і маўленчы этыкет: як падтрымаць кантакт (на матэрыяле англійскай, беларускай, італьянскай і нямецкай моў) / І.М. Смаглей, А.У. Таболіч // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: материалы междунар. науч. конф., Минск, 2 – 4 ноября 2000 г. / Минск. гос. лингв. ун-т; редкол.: И.И. Токарева [и др.]. – Минск, 2001. – С. 94 – 98.